

PSYCHOTERAPIE V KONTEXTU FILOSOFIE JAZYKA LUDVIGA WITTGENSTEINA

PaedDr. Vladimír Šik

Katedra sociální práce, FSE UJEP Ústí nad Labem

Pouhý fakt, že máme výraz ‚význam‘ slova, nás musí nutně vést na scestí: jsme vedeni k domněnce, že pravidla odpovídají něčemu, co pravidlem není, zatímco ona odpovídají zase jenom pravidlům.
L. Wittgenstein

Anotace

Autor se ve své práci pokouší interpretovat vztah filosofie jazyka pozdního období L. Wittgensteina v kontextu psychoterapie a psychoanalýzy. Práce komentuje vývoj jazykové Wittgensteinovy filosofie, vztah filosofie a psychoterapie a také pohled na filosofii v rámci psychoterapeutických systémů. Zvláště se pak zabývá postojem Wittgensteina k Freudovi a jeho psychoanalýze jako vědě a terapeutickému nástroji. V závěru pak reflektuje přítomnost filosofie v psychoterapii obecně. Práce se nezabývá hodnocením Wittgensteinova díla a jeho myšlenek, ale spíš kontextem, provázaností a možným vlivem Wittgensteinovy filosofie jazyka na oblast pomáhající komunikace a hlavně psychoterapie.

Filozofie a řeč

Problematika řeči a jazyka je trvalou součástí obecných otázek filozofie již od nepaměti. Do popředí a předmětem systematického zájmu se však dostala až ve 20. století v souvislosti právě se vznikem analytické filosofie. Ta je někdy dokonce vnímána jako hraniční disciplína mezi filosofií a jazykovědou. Je charakteristické, že problémy filosofie již zde nejsou chápány jako „*problémy bytí*“ (jako tomu bylo v antice a ve středověku) či jako „*problémy vědomí*“ (jako tomu bylo v novověku), ale jako „*problémy jazyka*“.

Právě tomuto posunu se později začalo říkat *obrat k jazyku*. Ruku v ruce s tímto obratem přirozeně šla i potřeba znovu podrobně promyslet samotný fenomén lidské řeči. Klíčové otázky, jež si analytičtí filosofové položili (a dodnes pokládají), tedy znějí: „*Co je to vlastně řeč; jaká je její povaha či podstata; v čem spočívá význam jejích výrazů?*“¹

¹ Sousedík, P.: Co je podle Wittgensteina řeč? Dostupné 01. 2010 na: logika.flu.cas.cz/files/uploaded/UserFiles/File/sousedik/Co_je_to_rec.doc.

Právě tento *obrat k jazyku* je možno považovat za snahu o znovuoživení jedné z Aristotelových definic člověka, podle níž je člověk živočich, který má řeč. Prokop Sousedík nabízí možnost považovat obrat k jazyku za obrat k té lidské aktivitě, díky níž se člověk druhově odlišuje a přesahuje ostatní živočišné druhy a kterou proto lze společně s Aristotelem považovat za charakteristický rys člověka. A dále, že filosofování a věda patří mezi nejvznešenější lidské aktivity, kde nástrojem jsou právě řeč a jazyk.²

Ludwig Wittgenstein a jeho dílo

Ludwig Josef Johann Wittgenstein je často udáván jako jeden z nejvlivnějších filosofů 20. století. Bývá spojován především s analytickou filosofií a filosofií jazyka, ovlivnil však i logické pozitivisty. Jeho myšlení pravděpodobně nejvíce ovlivnili Arthur Schopenhauer, Bertrand Russell a Gottlob Frege. V prvním období se jeho zájem soustřeďoval na matematiku, přes níž se dostal k logice a filosofickým otázkám základů matematiky. Určitou dobu studoval u Bertranda Russella v Cambridge, se kterým se také rychle spřátelil a Russell se stal v mnoha věcech jeho vzorem. V Cambridge také v této době platil za jednoho z nejvýznamnějších mladých myslitelů. Svůj potenciál Wittgenstein vnímá v reformě přirozeného jazyka za přispění vyjadřovacích prostředků formální logiky³.

Svoje myšlenky a úvahy Wittgenstein intenzivně zaznamenával velmi různými způsoby po celou aktivní dobu svého života. Podle různých pramenů tvořily zhruba 18 tisíc stran textů, poznámek, přednášek, opisů, deníků a korespondence. Text jeho myšlenek vznikal obvykle právě ve formě krátkých poznámek, jak také napovídá text v předmluvě k českému překladu díla Filosofická zkoumání, o marném úsilí napsat knihu jako souvislý text:

„Po několika nezdařených pokusech, abych své výsledky spojil v nějaký takový celek, jsem nahlédl, že by se mi to nikdy nepodařilo. Že nejlepší, co jsem mohl napsat, by zůstalo vždycky jen filosofickými poznámkami; že moje myšlenky brzy ochromly, když jsem se pokoušel nutit je proti jejich přirozenému sklonu, aby se rozvíjely určitým směrem. A to ovšem souviselo s povahou tohoto zkoumání

² Sousedík, P.: Vznik filosofie a vědy z perspektivy Wittgensteinovy jazykové filosofie. Dostupné 01. 2010 na: kfcmtf.upol.cz/petr/sousedik-Bratislava.doc.

³ <http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>.

samotného. To nás totiž nutí procestovat rozlehlou myšlenkovou oblast, křížem krážem všemi směry.⁴

Ludwig Wittgenstein vydal však nakonec za svého života pouze jediné ucelené filosofické dílo, a to Logisch-philosophische Abhandlung, které pak vyšlo v Anglii pod známějším názvem *Tractatus logico-philosophicus* (1922)⁵. Toto dílo učinilo autora v odborných kruzích rychle známým. Všechny ostatní Wittgensteinovy spisy byly vydány z obsáhlé pozůstalosti.⁶

To že jsou jednotlivé fragmenty Wittgensteinova díla tvořeny krátkými poznámkami (paragrafy a jejich komentáři), které jsou psány na první pohled logickým a srozumitelným jazykem, může vést k pocitu jednoduché interpretovatelnosti textu. Při bližším zkoumání však narazíme na tři problémy. Prvním je forma některých pasáží, která je vedena v jakémsi dialogu. Autor zde defacto diskutuje s jakýmsi virtuálním partnerem – kritickým oponentem, který nejspíš představuje „raného“ Wittgensteina. Pro rozlišení jednotlivých rolí autor často používá uvozovky a pomlčky, není tomu však vždy (např. v § 258, se s pomlčkou v každé celé větě mění mluvčí, na rozdíl od PU § 98, kde tomu tak není). Druhým problémem je požívání různých metafor a ironie, které jsou také obtížně interpretovatelné a tak jako jazyk možná chápání v různém smyslu. Jako třetím faktorem, je skutečnost, že samotné vydané Wittgensteinovo dílo je často přepisem a interpretací a také překladem z německého originálu do dalších jazyků. I proto uvádím v textu alespoň občas doslovné příklady z českého překladu.

Wittgensteinovo dílo, je většinou autorů rozdělováno na dvě základní období, ve kterých předložil dvě podstatně odlišné koncepce jazyka. První koncepce byla formulována v již zmíněném raném spise *Tractatus - logico - philosophicus*, druhá pak v posmrtně vydaném díle, které vyšlo pod názvem *Filosofická zkoumání*. Za zmínku ještě stojí, že většina vydaného materiálu pochází z období tzv. „pozdního Wittgensteina“, tj. z let 1929–1951. Klíčovou myšlenkou Wittgensteinova *Traktátu* (ale i celé první poloviny analytické filosofie), je představa o nedostatečnosti a určité zmatečnosti přirozeného jazyka. Jako příklad můžeme uvést citaci z úvodu *Traktátu*, ve které Wittgenstein píše:

⁴ Wittgenstein, L.: Praha: Filosofický ústav AV ČR. 1993 s. 9.

⁵ Wittgenstein, L., *Tractatus Logico - Philosophicus*, Londýn 1922, český překlad Praha 1993.

⁶ <http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>.

„Kniha se nezabývá filosofickými problémy, ale ukazuje, že kladení těchto problémů spočívá na nepochopení logiky našeho jazyka. Celý smysl by se dal shrnout do těchto slov: Co se vůbec dá říci, dá se říci jasně (věty přírodovědy); a o čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet.“⁷

Po první světové válce působí Wittgenstein opět v Rakousku. Postupně obrací naruby svůj původní názor, podle něž je jediným přiměřeným prostředkem k vyjádření našich myšlenek jazyk reformovaný pomocí prostředků formální logiky (začal tím odmítat představu existence

atomické báze jazyka a vnímání kvantifikátorů jako nekonečných konjunkcí a disjunkcí). Jeho zájem se daleko více přesouvá na přirozený jazyk. Principem řešení filosofických problémů jazyka nejsou uměle vytvořené elementy jazyka formální logiky, ale stávají se určitou analýzou či popisem jazyka přirozeného. Tuto koncepcí je také fundamentální rovinou díla *Filosofická zkoumání*. Dokladem je i jedna z Wittgensteinových myšlenek o jeho vztahu k přirozenému jazyku:

„Filosofie nesmí žádným způsobem porušovat skutečný průběh použití řeči, může ho tedy nakonec jediné popisovat. Neboť nemůže podat ani jeho zdůvodnění. Nechť nechá tak, jak to je. Nechává i matematiku tak jak je a žádný matematický objev ji nemůže dovést dál.“⁸

Anebo koncepcí filosofie popsaná ve *Filosofických zkoumáních*, je tedy jedním ze zdrojů tzv. filosofie přirozeného jazyka. Tato koncepcí se při vysvětlování pojmů soustřeďuje především na oblast, jakým způsobem užívají problematická slova lidé v běžné řeči. Vysvětlením a důvod, který se udává v literatuře jako skutečnost, že většina teoretiků orientovaný na přirozený jazyk neměla matematické, ale klasické vzdělání⁹.

„Celým mým snažením, a domnívám se, že i snažením všech lidí, kteří se kdy pokusili psát nebo mluvit o etice či náboženství, bylo zaútočit na hranice jazyka. Toto narážení na stěny naší klece je úplně a absolutně beznadějně. Pokud etika pramení z přání říci něco o nejvlastnějším smyslu života, o absolutním dobru, o absolutně hodnotném, nemůže být vědou. Tím, co říká, se v žádném smyslu nerozmnožuje naše vědění. Je to však svědectví o určité tendenci v lidském vě-

⁷ Sousedík P: Je raný Wittgenstein odpůrcem metafyziky a teologie? Teologické texty 2004/2 dostupné <http://www.teologicketexty.cz/casopis/2004-2/Je-rany-Wittgenstein-odpucem-metafyziky-a-teologie.html>.

⁸ Wittgenstein, L.: *Filosofická zkoumání*, Praha 1993, str. 66 § 124.

⁹ <http://filosofie.kvalitne.cz/wittgenstein.htm>.

domí, svědectví, jehož si osobně nemohu jinak než hluboce vážít a které bych se za žádnou cenu neodvážil zesměšňovat.“¹⁰

Základním tématem tohoto období (pozdního) Wittgensteina sa staly tzv. *jazykové hry*. Wittgenstein přesně nedefinuje, co vlastně jazyková hra je, ale ve *Filosofických zkoumáních* v dile uvádí různé zajímavé postřehy:

„Co je ještě hra, a co už hra není? Můžeš uvést, kde je hranice? Ne. Můžeš nějakou hranici stanovit: neboť žádná ještě stanovená nebyla. (Ale to ti ještě nikdy nevadilo, když jsi slovo ‚hra‘ používal.)“¹¹

Asi nemůžeme najít jednu věc, která by byla společná pro všechny hry, ale můžeme najít různé podobnosti anebo vztahy mezi jednotlivými hrami. Wittgenstein přirovnává jazykové hry např. k rodině, ve které členové mají určitou podobnost. Jazykovými hrami nazývá Wittgenstein také i různé typy učení se jazyku. Jazykové hry tvoří pak systém dorozumívání, a jsou také podobné tomu, co nazýváme hrami v našem běžném jazyku.

„Lidé myslí, že učení se jazyku spočívá v tom, že člověk pojmenovává předměty. A sice: lidí, tvary, barvy, bolesti, nálady, čísla atd. Jak bylo řečeno – pojmenování je něco podobného, jako připevnit k nějaké věci tabulku se jménem. Může se tomu říkat příprava k používání slova. Ale na co je to příprava?“¹²

Wittgenstein hledá různé formy jazyka a rozličné jazykové hry. V jazykových hrách vidí a interpretuje komplikovanou síť podobností a rozdílů, které se vzájemně střetávají a rozcházejí, křížují a míjí, proto pro tyto podobnosti uvádí i výraz „rodinné příbuznosti“. Na jazyk se tak musíme dívat jako na určitý nástroj komunikace a činnosti v jednotlivých kontextech, v jednotlivých jazykových hrách. V souvislosti s jazykovými hrami se Wittgenstein také podrobně zabýval jejich pravidly. Většinou je ale nedefinuje, ale pouze popisuje a ukazuje, jak se jejich využití projevuje (viz také odkaz 22). V textech bychom našli třeba jeho oblíbené přirovnání ke hře v šachy a jejich pravidla.

Filozofie a psychoterapie jako směr

V souvislosti s dalším směřováním si napřed položíme otázku, jaký je vlastně vztah filosofie a psychoterapie jako vlastních oborů. Pro její zodpovězení považují za nutné alespoň alimentárně operacionalizovat pojem psychoterapie. Použijme jednu z mnoha definic psychoterapie, která říká že

¹⁰ Monk, R.: Úděl génia, Praha 1996, s. 282–283.

¹¹ Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání, Praha 1993, str. 48 § 68.

¹² Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání, Praha 1993, str. 25 § 26.

„Psychoterapie je zvláštní psychologická péče poskytovaná potřebným lidem.“¹³

Psychoterapie je vnímána jako vědní obor, který má teoretickou i aplikační stránku. Předmětem psychoterapie jako oboru, je tedy duševní život člověka, jeho prožívání, chování a projevy, které však většinou klient nepovažuje v podobě, se kterou se setkáváme, za optimální, a na přání a se souhlasem klienta se je pokoušíme společně měnit. Přitom zároveň vždy platí, že lidskou bytost vnímáme vždy jako psychosomatický celek (zásada psychofyzické jednoty dějů v organismu), což znamená, že bereme v úvahu skutečnost, že se vztahy mezi duševními a tělesnými procesy vzájemně, oboustranně ovlivňují. Na základě výše uvedeného základního vymezení, pak lze vytvořit určitý konstrukt, který říká, že klienty psychoterapie jsou lidé, kteří v určité míře a v daném čase postrádají optimální míru duševního a tělesného zdraví¹⁴.

Na druhé straně ve filozofii se poměrně často setkáváme s myšlenkou, že základem zdraví člověka je zdraví jeho mysli (jeho duše). Už Platon v dialogu Charmides¹⁵ ústy Sokrata chválí ty řecké lékaře, kteří se nezaměřují pouze na jednotlivý nemocný lidský orgán, např. oko, ale uvědomují si, že je potřeba léčit nejenom tento orgán, ale předepisovat životosprávu pro celé tělo. Sokrates však zároveň upozorňuje, že tráčí lékaři jdou dále, neboť jsou přesvědčeni, že je nemožné léčit tělo bez léčení duše. Podle nich (i podle Sokrata) všechno dobré i zlé vychází z duše, kterou je třeba co nejstarostlivěji ošetřovat. A duše se zase podle Sokrata léčí „krásnými řeči“. Z krásných řečí totiž vzniká v naší duši tzv. „sófrosyné“, což by mělo doslovně znamenat „zdravá mysl“. Lze tedy konstatovat, že filozofii se v jejím historickém vývoji a průběhu připisoval určitý terapeutický potenciál; měla se podílet na úloze „ošetřování lidské duše“, a tím se tak nepřímou cestou starat o celkové zdraví člověka¹⁶.

Také Wittgenstein svojí filozofii pozdního období vnímal jako „filozofickou terapii“. Jádro této terapie viděl Wittgenstein, v duchu jakéhosi uzdravování duše, v rozuzlování metafyzických zmatků, zodpovídání otázek

¹³ Vymětal, J.: Úvod do psychoterapie. Grada Publishing, Praha 2003, str. 11.

¹⁴ Vymětal, J.: Úvod do psychoterapie. Grada Publishing, Praha 2003.

¹⁵ Platón: Charmides. In: Dialógy. Tatran, Bratislava 1990.

¹⁶ Šulavík, J.: Psychoterapia z pohľadu filozofie. Dostupná <http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/sulavik.htm>.

a odstraňování pseudootázek, pseudoprotblémů, osvětlování temných míst a v zamyšlení se nad tím, jestli skutečně víme, o čem mluvíme¹⁷.

„Filosof vyšetřuje nějakou otázku; jako nějakou nemoc, kterou má léčit.“¹⁸

Ovšem podíváme-li se na poznámku překladatele pod textem, tak slovo „léčit“ nemá přesný překlad v německém „*behandeln*“, jak stojí v originálním textu. „*Léčit*“ by bylo správně, pokud by Wittgenstein mluvil o „*heilen*“, používá však „*behandeln*“ z důvodu slovní hříčky, tento výraz totiž znamená kromě „*léčit*“ a „*vyšetřovat*“ také „*projednávat*“ či „*jednat*“. Tuto myšlenku bychom mohli rozvinout tak, že filosofie jako terapie nemá nějakou určitou, přesně stanovenou metodu (ve smyslu léčby v medicíně), nýbrž může probíhat různými způsoby, stejně jako různými způsoby vznikají „*nemoci*“ jazyka¹⁹.

Na hledání forem přítomnosti filozofie uvnitř psychoterapie se zabývá také slovenský filozof Ján Šulavík hlavně ve své monografii *Metafilozofické implikácie psychoterapie*. Filozofii považuje za cestu k jakémusi poznání, které má pro člověka hluboký existenciální význam, má sílu člověka duchovně přetvořit i z hlediska jeho celkového vnímání světa, a tím vlastně i ovlivnit celý jeho následný život. Úzkou podobnost najdeme se současným vnímáním jednoho z významu a potenciálu psychoterapie s filozofií je také uvolnění emocí, katarze a nárůst životní energie. Podle Šulavíka je však k filozofii nutné „*dozrát*“ a dokonce „*přebolet*“.

„Filozofie by podle něho neměla být jakýmsi útekem před světem, ani před sebou samým.“²⁰

Ray Monk pak ve své knize *Úděl génia* popisuje vzpomínku, při které si jedna jeho posluchaček komentovala svoji zkušenost, že Wittgensteinova filozofická metoda na ní zapůsobila jako terapie a dokonce jí přinesla obrovské duševní uvolnění.²¹

„Nechceme systém pravidel pro používání našich slov neslýchaným způsobem zjemnit nebo učinit úplnějším. Neboť jasnost o kterou usilujeme je zajisté úplná. Ale to znamená pouze to, že filozofické problémy mají úplně zmizet... Neexistuje

¹⁷ Gálíková, S.: Svet za zrkadlom dostupné <http://dai.fmph.uniba.sk/events/kuz2009/prispevky-pdf/galikova.pdf>.

¹⁸ Wittgenstein, L.: Filozofická zkoumání, Praha 1993, str. 115 § 255.

¹⁹ Wittgenstein, L.: Filozofická zkoumání, Praha 1993, str. 115 (pod čarou).

²⁰ Šulavík, J.: Metafilozofické implikácie psychoterapie. Bratislava, Album. 2001.

²¹ Monk, R.: Úděl génia. Praha Hynek 1996. str. 497.

*jedna metoda filosofie, ale existují zajisté různé metody, představující cosi, jako různé terapie.*²²

Podle Wittgensteina je tedy filosofie spíše terapií. Stává se jí tím, že ukazuje cestu z omylů a nenaplněných očekávání.

*„Propadáme klamu, že to, co je na našem zkoumání zvláštní, hluboké, pro nás podstatné, tkví v tom, že toto zkoumání usiluje pochopit s ničím nesrovnatelnou podstatu řeči. To znamená řád, který existuje mezi pojmy věty, slova, usuzování, pravdy, zkušenosti atd. Tento řád je jakýsi nad-řád mezi – abychom tak řekli – nad-pojmy. Zatímco přece slova, „řeč“, „zkušenost“, „svět“, pokud mají nějaké použití, musejí mít použití zrovna tak nízké jako slova „stůl“, „lampa“, „dveře“.*²³

Z výše uvedeného lze také usoudit, že Wittgensteinův, již dříve zmíněný, krátkými poznámkami psaný styl textu, není pouze jakýmsi stylistickým rysem. Ale je pravděpodobně, že má také svůj metodický význam a důvod. Ten je založen na jakémsi terapeutickém přístupu k filosofickým otázkám, kdy na určitý problém nahlížíme z různých úhlů pohledu (což také dále uvidíme na jeho ambivalentním pohledu na Freuda a jeho psychoanalýzu), pojednáváme o něm v různých poznámkách, a tak jej můžeme vidět ve zcela novém světle.

Filozofie a psychoterapie jako systém

Abychom se mohli dále zabývat vztahem filozofie k psychoterapii a konkrétně pak Wittgensteina a jeho jazykové filosofie, musíme vzít v úvahu ještě další rovinu. Psychoterapie byla tradičně vytvářena velkými teoretickými přístupy. Navzdory velkému počtu rozličných teoretických přístupů lze však psychoterapii v podstatě redukovat do čtyř teoretických bloků. První velkou teoretickou skupinu tvoří psychodynamické přístupy. Tyto postupy vycházejí alespoň v základu z psychoanalýzy S. Freuda. Jsou však již hodně ovlivněny vývojem v rámci psychoanalýzy (např. Egopsychologie nebo Teorie objektních vztahů.), a v současnosti stále více i empirickým zkoumáním terapeutických postupů vyvíjejících se v rámci původního psychodynamického modelu. Druhou velkou skupinu tvoří kognitivně-behaviorální přístupy. Tyto přístupy

²² Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání. Praha: Filosofický ústav AV ČR. 1993 str. 69 § 133.

²³ Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání. Praha: Filosofický ústav AV ČR. 1993 str. 60 § 97.

vycházejí z teorií učení (behaviorální postupy) a vlivu poznávacích procesů na prožívání a chování (kognitivní postupy). Kognitivně-behaviorální přístupy představují kombinaci kognitivních a behaviorálních technik, ale také postupy z jiných teoretických přístupů. Humanisticko-existenciální přístupy reprezentují soubor na sobě nezávislých terapeutických postupů. Nejvýraznější z nich jsou na klienta zaměřená terapie, Gestalt terapie, na emoce zaměřená Procesově-experenciální terapie, existenciální přístupy (např. Logoterapie) či eklektičtěji chápané existenciální přístupy (např. přístup mého oblíbence I. D. Yaloma). Nejuniverzálnější se z tohoto pohledu jeví eklektické a integrativní přístupy, které představují kombinaci předchozích tří velkých teoretických proudů, a to buď ad hoc přístupem podle povahy problému pacienta nebo systematicky vytvářením transteoretických rámců.²⁴ Kromě těchto čtyř velkých teoretických skupin se lze setkat i s přístupy, jež je složité mezi ně zařadit. Nejvýrazněji samostatně vystupující přístupy jsou pravděpodobně postupy systemické a narativní, které kladou důraz jednak na sociální aspekt psychologických problémů a jejich léčby, jednak na důležitost používání jazyka/řeči pro psychopatologii a léčbu²⁵.

Všechny tyto systémy a přístupy, mají buď své ukotvení a původ v určité filosofii, nebo se naopak od určité filosofie vymezují. Rogers, Jung, Yalom, Frankl a jistě i další významní psychoterapeuti a školy pracují s filozofickým přístupem ke klientovi jako systémem. Například v oblasti existenciálních otázek, nebo hledání odpovědi na otázky „*Kdo jsem*“, „*jaký je smysl života*“, „*kam jdu*“ a pod. R. D. Laigh, představitel existenciální fenomenologie doslova říká: „*V určitém smyslu je psychoterapie aplikovanou teologií, aplikovanou filosofií a aplikovanou vědou*“.²⁶

Podobně se dovolím domnívat, že i dílo Pragmatika lidské komunikace a přístup významného amerického rodinného terapeuta Paula Watzlawicka byla ovlivněna filosofií, neboť sám je udáván jako významný představitel nejen známé interakční psychoterapie, ale také jako představitel konstruktivistické filosofie. Dílem Paula Watzlawicka se také významně inspirovala a etablovala tzv. komunikační psychoterapie psychologů a psychiatrů z Palo Alta. Podobně zmínky a názory najdeme i u našich autorů. Psycholog Zbyněk Vybíral

²⁴ Více Prochaska, J. O., Norcross, J. C.: Psychoterapeutické systémy. Praha, Grada Publishing 1999.

²⁵ TIMULÁK, L.: Základy vedení psychoterapeutického rozhovoru. Praha, Portál, 2006.

²⁶ Zaig, J. K.: Umění psychoterapie. Portal 2005, str. 349.

(2000) uvádí, že Wittgenstein a jeho filosofie vlastně inspiroval téměř celou psychologii komunikace a sám se, jako filosof, k psychologii a psychoterapii rovněž často vyjadřoval. Příkladem může být psychoanalýza. Dědictví jeho filozofie ale můžeme vysledovat i v logice a matematických a kybernetických zkoumání.²⁷

Wittgenstein a psychoanalýza

Největší srovnání Wittgensteinovy filosofie a psychoterapie tedy nabízí psychoanalýza. Vztah mezi psychoanalýzou a jazykem, se samozřejmě neobešel bez pozornosti významných filozofů vůbec. V souvislosti se vznikem psychoanalýzy vznikla diskuse, zda Freud při její tvorbě vycházel z filozofie či ne. Přestože filozofové mají tendenci k tzv. „filozofické interpretaci“, tj. dokazovat vliv filozofie při jejím vzniku, v rámci psychoterapie je upřednostňována tzv. „biografická interpretace“. Freud totiž v rozporu s první verzí ve svých textech tvrdí, že psychoanalýza byla formulována vůči filozofii v opozici²⁸.

Wittgenstein i Freud byli současníky, oba byli významnými představiteli své disciplíny a „vědy“. Tak asi není žádným překvapením, že jeden z největších filozofů jazyka, měl také co říci a říkal k průsečíku jazyka a psychoanalýzy²⁹.

Názory Wittgensteina na Freuda a psychoanalýzu vykazují prvky nejednoznačnosti a rozporuplnosti. Nejednoznačnost spočívá v tom, že Wittgenstein na jednu stranu práci Freuda obdivuje, ale na druhou stranu jeho teorii opakovaně odsoudil jako nevědeckou a nejasnou, jejíž závěry svedly nejednoho odborníka na scestí. Podle Wittgensteina psychoanalýza vychází z mýtů a není to věda.

V postoji Wittgensteina však nelze nalézt a spatřovat pouze kritiku Freuda. Je tu sice vidět zřejmý útok na Freudův názor, že jeho psychoanalýza je věda, na druhou stranu ale Wittgensteinova oslava Freudově vynalézavost v překročení vědeckého rámce teorie a snaze vysvětlit vědecky nevysvětlitelné.

Wittgenstein ve své argumentaci proti názoru Freuda nepopírá, že psychoterapie může ve skutečnosti tvořit jakýsi lék, ale podle něho neplyne z pochopení (jak tvrdí Freud) v obecné rovině, ale z určitého „přesvědčování“.

²⁷ Vybíral, Z.: Psychologie lidské komunikace. Praha, Portál 2000.

²⁸ Hoenisch, S.: Wittgensteinian Approach to Discourse Analysis: http://www.criticism.com/da/lw_da.html.

²⁹ Heaton, J. M.: Wittgenstein a psychoanalýza. Praha Triton 2005.

Psychoanalytiko umění, pak spočívá v nalezení cesty na základě dostupných informací získaných od pacienta a prostřednictvím přenosu. Cílem je najít pro pacienta nejpřesvědčivější argument vidět své problémy v jiném světle, to znamená přesvědčit ho, aby se díval na svět a svůj vztah k němu jinak. Tuto změna perspektivy, vnímá jako vyvolanou prostřednictvím psychoanalytických argumentů, ale nikoliv pacientovým pochopením. Jinými slovy, vlastní léčba nespočívá v porozumění problému, ale v tom, že terapeut přesvědčil pacienta, že určitý pohled je správný.

To znamená, že nástrojem je „způsob mluvení“, zralá filozofická metoda, forma lingvistické analýzy, která v širokém smyslu spočívá ve využití jazykové hry a primitivní stav³⁰, stejně jako důraz na kontext, připojení k životu, a hodnocení konkrétních případů, ovšem aniž by byly zevšeobecňovány.

Jedna z poznámek Wittgensteina o psychoanalýze, napsaná v roce 1938, jednoznačně potvrzuje, že viděl výsledky psychoanalýzy ne jako řešení psychologických problémů, ale jen jako nástroj, jak změnit způsob (možná lépe přeloženo – úhel pohledu), jakým jsou vidět, a tím je de facto rozpouštět, skrze jejich jiné vnímání³¹.

Nutno podotknout, že tento přístup a cesta je v souladu s celou řadou současných terapeutických přístupů a metod, které pomáhají klientovi změnit jeho pohled na problém. Přerámování situace, pozitivní konotace, katarze a náhled jsou jen některé s pojmů, které s touto problematikou úzce souvisejí a využívají se jako součást terapeutického procesu. Rozbor tohoto problému by však vydal na samostatnou práci. Jako přístup, můžeme pro příklad uvést alespoň existenciální psychoterapii I. D. Yaloma.³²

Wittgenstein tedy tvrdil, že psychoanalýza je založena na mýtu, tedy není to věda – ale připustil, že má teoretické dopady. Hlavním z nich je asi to, že přestože psychoanalýzu vnímá jako mýtus, připouští, že dokáže řešit psychologické problémy.

Lze se domnívat, že právě tato „vynalézavost“ řešit psychologické problémy, vedla Wittgensteina k obdivu Freuda, pro jeho genialitu, formulační

³⁰ Poznámka autora: Což je volný překlad angl. textu a může ve významu znamenat jak volné asociace pacienta, přenos v analytickém systému, ale možná také naopak, bazální rozbor situace a řeči ve smyslu struktury pozdní Wittgensteinovy jazykové filosofie.

³¹ Hoenisch, S.: The Myth of Psychoanalysis: Wittgenstein Contra Freud: dostupné <http://www.criticism.com/md/tech.html>.

³² Více: Yalom, I. D.: Existenciální psychoterapie. Portal, Praha 2006.

dovednost a způsob mluvit o něčem, co až dosud stálo mimo hranice racionálního diskursu³³. A právě záměna a matení racionálního diskursu s vědeckou metodou, měla vést Freuda podle Wittgensteina do pastí tím, že trval na tom, že jeho teorie je založena ve vědě, v době, kdy to bylo ověřeno pouze prostřednictvím experimentu. Psychoanalýza, tedy není vědou a nemůže vyřešit problémy, ale pouze mění způsob, jakým jsou vidět, a možná je v tomto procesu tím objasňuje.

Nejednoznačnost a rozporuplnost v útoku Wittgensteina (i to co vypadá jako jasná kritika Freuda), může být chápáno a zároveň i obsahuje určité prvky a velebení jeho vlastního odrazu vnímání světa. Wittgensteinova rozpolcenost, obdiv kombinovaný s odsouzením může být vyloženo jako napětí Wittgensteinovy loajality vůči vědě a své intuici, že je naší mytologií a výmyslem nacházet nové způsoby mluvení, které rozpouštějí problémy ležící mimo dosah vědecké analýzy.³⁴

Přítomnost filozofie v psychoterapii

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že se jak filosofie, tak i Wittgensteinovy myšlenky do psychoterapie jasně promítají. Psychoterapie využívá slovo a jazyk jako základní nástroj a vnímá ji jako možnost a existenci něčeho mnohem účinnějšího, než té komunikace, která se omezuje na to, aby probíhala podle vhodných syntaktických pravidel. Komunikace v psychoterapii využívá v pravý okamžik a na vhodném místě některých specifických prvků verbálních i neverbálních. Příkladem je například komunikační terapie, které vychází z teorie komunikace z již zmíněné školy v Palo Alto. V léčbě využívá různých skrytých manipulací a strategií, včetně různých paradoxů, nebo např. hypnotická a nehypnotická terapie Milтона Ericksona, která k navození změněného stavu vědomí a tranzu využívá truismy, konfuze, indukce a další specifické prvky komunikace. Jazyková kompetence a přístup psychoterapeuta je jak z toho i vyplývá dán v první řadě jeho výcvikem a školou která tak odráží nějakou školu, některý z uvedených teoretických přístupů a určitou filosofii

³³ Poznámka autora: Diskurz v této práci a vlastním překladu zdroje vnímáme jako určitý výklad alebo rozpravu. Neliší se však pojetí Foucaulta že jde o jistý způsob chápání a porozumění skutečnosti v určité epoše a oboru, který se charakteristickým způsobem promítá do jazyka a jeho možnosti tak podstatně ovlivňuje.

³⁴ Hoenisch, S.: The Myth of Psychoanalysis: Wittgenstein Contra Freud: dostupné <http://www.criticism.com/md/tech.html>.

(teorie psychoterapeutické školy je tak výsledkem vědomého rozpracování určitých filozofických koncepcí a praxe pak její tvořivou aplikací). Lze tedy říct, že se psychoterapeut vlastně hlásí (i když to není jen a pouze pod vlivem terapeutické školy směru) k určité filozofii a je si vědomý určitých svých filozofických východisek. Filozofie se tak vlastně stává ve vztahu k psychoterapii určitým přímým a zřetelným teoretickým východiskem.

Zajímavým pohledem může být i složitější rovina. Příkladem takého typu psychoterapie je psychoanalýza. Jak již bylo, zmíněno Freud ji naopak vytvořil v opozici vůči filozofickému racionalismu i empirismu. Psychoterapie v tomto ohledu však není žádnou výjimkou, protože podobně se proti filosofii vymezovali i jiné speciální disciplíny (např. mechanická fyzika proti Aristotelovské filozofické soustavě). To znamená, že psychoterapeut bude vždy vycházet z filozofie, která nejspíš bude výrazně ovlivněna i určitou „filosofií“ terapeutické školy. Ta se však s filozofií může ztotožňovat, nebo se od této filozofie distancovat a v krajním případě dokonce zaujímat antifilozofický postoj. Příkladem může být transpersonální psychoterapie S. Groffa která vychází z postpozitivizmu a postmoderní filozofie a v praktické rovině filozofování s klientem odmítá, neboť mu chce zabezpečit ne pojem bytí, ale mystické zážitky a zkušenost bytí, po které člověk nepotřebuje filosofovat. Jungova terapie je zase příkladem principiálně protikladného přístupu. Jung svoji teorii explicitně filozoficky nezdůvodňuje i přes konstrukt modelu vrozených archetypů, které tvoří obsah kolektivní nevědomí³⁵. Archetypy se dle Junga projevují obrazným a symbolickým myšlením, které je mnohoznačné a symbolické.

Ve výsledku se to pak v praktické rovině terapie může promítat do úrovně filozofického dialogu mezi terapeutem a klientem. Tento prvek může do terapie přinést různé roviny. Při utváření vztahu je vhodné, aby mezi klientem a terapeutem také existovalo určité porozumění na úrovni jejich životních postojů a filozofií. Jinými slovy lze říci, že na pozadí terapeutického rozhovoru, byť o konkrétních problémech, terapeut zároveň vždy komunikuje svoje všeobecné postoje a názory. Výsledkem pak může být i to, zda terapeut s klientem, v průběhu rozhovoru otvírá a rozvíjí témata, která se dají označit jako filozofická, anebo se jim brání. Ve vlastní praxi to pak znamená i to co odráží definice psychologa A. Šimka:

³⁵ Šulavík, J.: Psychoterapie z pohľadu filozofie. <http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/sulavik.htm>.

„Psychoterapie je setkání, které probíhá ve vztahu mezi pacientem a terapeutem. Nejpodstatnější je, aby to nebyla hra na něco, ale opravdový vztah, ve kterém jdou kus cesty, a ta společná chůze, vlastně společné bytí jsou důležité nejenom pro pacienta, ale i pro terapeuta. Je štěstím pro obě strany, když potká terapeut svého pacienta a pacient svého terapeuta.“³⁶

Přeorientovat se v terapeutické praxi na jiný způsob filosofie a filosofického dialogu je totiž velice obtížné a bývá tím vždy v určité míře narušena možnost autenticity, pravděpodobně se bude snažit rigidně dodržovat rámec postupu terapeutického pomáhajícího rozhovoru, přičemž lze předpokládat, že klient časem tuto terapeutovu „nepohodu“ vycítí. Tento fakt je sice možno řešit v rámci supervize, ale tento filosofický rámec není optimální ani pro jednu stranu. Pokud ale naopak reflexe jeho soukromé filozofie odpovídá klientově, úměrně k tomu vzroste míra naladění, empatie, sebedůvěra a míra možné autenticity.

Na druhou stranu řada autorů o tzv. filozofickém rozhovoru jako účinném terapeutickém prvku najdeme např. u I. Yaloma, který při skupinové formě terapii uvádí jako jeden z jedenácti terapeutických faktorů univerzalitu. Ve skupině lidí s určitým problémem a prožíváním dochází k zpochybnění a zmírnění pocitu jedinečnosti trápení jedince (pocitu osamělosti s problémem), nakolik se klienti v rámci skupinové dynamiky prožijí zážitek podobného prožívání a tzv. „posdílení“ s ostatními členy skupiny.³⁷

Závěr

Wittgenstein v jednom svém díle přirovnal metafyzické používání slov ve vědě a teorii k chůzi na ledu, kde chybí tření a kde není možné jít dopředu. Až každodenní praxe poskytuje významem pojmů drsnou podlahu. V souvislosti s tím lze konstatovat, že využívání jazyka v oblasti psychoterapie, dramaterapie a v pomáhajících profesích vůbec, také potřebuje svoji pevnou podlahu a ukotvení, ať již na základě psychoanalýzy, transakční analýzy, existenciálního či systemického přístupu anebo desítek jiných. Stále pak je však nutné na jazyk v praxi pohlížet jazykem běžné řeči, vnímání klientových významů a životní filosofie. Žádná teorie není ani v době postmodernismu a kosmických i digitálních technologií schopna postihnout a beze zbytku vy-

³⁶ Vymětal, J.: Úvod do psychoterapie. Grada Publishing, Praha 2003.

³⁷ Yalom, I. D.: Teorie a praxe skupinové psychoterapie. Hradec Králové, Konfrontace 1999.

světlit všechny jemné niance a skrytá zákoutí významů našeho jazyka. Možná je i za Wittgensteinovou jazykovou filosofií hlubší význam, který nejsme v pohledu dnešního poznání a zatím schopni dekodovat a pochopit. Šíří významu jazyka nejlépe vystihuje právě jeden z jeho výroků:

„Hranice mého jazyka jsou hranice mého světa“.

Použitá literatura a zdroje

- Blackburn, S.: The Oxford Dictionary of Philosophy (Oxford: Oxford University Press, 1994).
- Gáliková, S.: Svet za zrkadlom dostupné <http://dai.fmph.uniba.sk/events/kuz2009/prispevky-pdf/galikova.pdf>.
- Hoenisch, S.: The Myth of Psychoanalysis: Wittgenstein Contra Freud: dostupné 01. 2010. <http://www.criticism.com/md/tech.html>.
- Hoenisch, S.: Wittgensteinian Approach to Discourse Analysis: http://www.criticism.com/da/lw_da.html.
- Heaton, J. M.: Wittgenstein a psychoanalýza. Praha Triton 2005. <http://filosofie.kvalitne.cz/wittgenstein.htm>.
- Matonoha, J.: Rozhledy. Česká literatura 5/2005 str.
- Monk, R.: Úděl génia. Praha Hynek 1996.
- Müllerová, Z.: Filozofický rozhovor ako súčasť psychoterapie, psychologického poradenstva a výcvikov pre budúcich psychoterapeutov/poradkyne. Československá psychologie, 2004, č.2.
- Platón: Charmides. In: Dialógy. Tatran, Bratislava 1990.
- Peregrin, J.: Obrat k jazyku: postanalytická filosofie USA. Praha: Filosofia, 1998.
- Prochaska, J. O., Norcross, J. C.: Psychoterapeutické systémy. Praha, Grada Publishing 1999.
- Russell, B. Logika, jazyk a věda. Praha: Svoboda, 1967.
- Sousedík, P.: Co je podle Wittgensteina řeč? Dostupné 01.2010: logika.flu.cas.cz/files/uploaded/UserFiles/File/sousedik/Co_je_to_rec.doc.
- Sousedík, P.: Vznik filosofie a vědy z perspektivy Wittgensteinovy jazykové filosofie. Dostupné 01. 2010: kfcmtf.upol.cz/petr/sousedik-Bratislava.doc.
- Sousedík, P.: Vznik filosofie a vědy z perspektivy Wittgensteinovy jazykové filosofie. Dostupné: 01. 2010: kfcmtf.upol.cz/petr/sousedik-Bratislava.doc.
- Šulavík, J.: Psychoterapia z pohľadu filozofie. Dostupná 01. 2010: <http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/sulavik.htm>.

- Šulavík, J.: Problém vztahu filozofie a psychoterapie. Filosofický časopis č. 49 (2001) str. 585–601.
- Šulavík, J.: Metafilozofické implikácie psychoterapie. Bratislava, Album. 2001.
- Šulavík, J.: Freudovo chápanie filozofie a otázka interpretácie vzniku psychoanalýzy. Filozofia, 54, 1999, 4, Timulák, L.: Základy vedení psychoterapeutického rozhovoru. Praha, Portál, 2006.
- Vybíral, Z.: Psychologie lidské komunikace. Praha, Portál 2000.
- Yalom, I. D.: Existenciální psychoterapie. Portal, Praha 2006.
- Yalom, I. D.: Teorie a praxe skupinové psychoterapie. Hradec Králové, Konfrontace 1999.
- Vymětal, J.: Úvod do psychoterapie. Grada Publishing, Praha 2003.
- Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání. Praha: Filosofický ústav AV ČR. 1993.
- Wittgenstein, L.: Modrá a Hnědá kniha. Praha: Filosofia. 2006.
- Wittgenstein, L., Tractatus Logico – Philosophicus, Londýn 1922, český překlad Praha 1993.
- Zaig, J. K.: Umění psychoterapie. Portal 2005.